

La restauració del monestir de Ripoll revisitada*

Joaquim M. Puigvert i Solà

UNIVERSITAT DE GIRONA

Aquest article vol ser un estat de la qüestió sobre el procés de restauració que es va portar a terme en l'església, el claustre, campanars i portalada del monestir de Ripoll durant la segona meitat del segle XIX; és a dir, aquelles parts del vell cenobi que havien sobreviscut al procés desamortitzador. Tot aquest conjunt, recordem-ho, havia quedat molt malmès d'ençà dels incendis que va patir a l'estiu de 1835 (en plena Revolució Liberal i onada anticlerical) i el 1839, durant la primera carlinada. Amb tot, l'esfondrament d'una part del claustre i de les voltes gòtiques de l'església no es produí, en rigor, fins al període que abraça del 1847 al 1852. La restauració del monument va resultar prou complexa i, de llarg, la més emblemàtica i paradigmàtica de totes les restauracions que s'endegaren a Catalunya en el segle XIX. En aquest sentit, ens proposem refer el debat i les polèmiques (amb les seves

* Aquest article s'emmarca en el projecte «Paisaje, memoria y nación: Cataluña en la España contemporánea» (BHA 2001-0959) finançat pel Ministerio de Ciencia y Tecnología i integrat en el Centre de Recerca d'Història Rural (Udg-ILCC/Secció Vicens Vives). L'autor vol agrair a Gerardo Boto, Jordi Mascarella i Joan Molina els seus comentaris sobre diversos aspectes d'aquest article.

argumentacions) que a l'època generà la restauració, les quals posen en evidència l'existència d'alternatives al projecte que finalment s'acabà imposant. Darrere d'aquestes distintes alternatives s'hi amagaven, en efecte, tècniques i teories diferents (que remetien a un debat intel·lectual amb clares ressonàncies internacionals) sobre com intervenir en els monuments històrics, però també no pas menys diferenciades lectures de passat (d'una manera especial entorn dels fets de la crema de convents) i concepcions polítiques i ideològiques diverses.

L'interès creixent en el monestir de Ripoll

«*El día en que el arado abra surco sobre los sepulcros de los reconquistadores de la independencia de Cataluña, ¿quién se atreverá a engalanarse con el título de catalán, convertido en ridículo apodo? ¿Qué es Cataluña sin su pasado? Como creación moderna no tiene razón de ser. Cataluña existe en su historia toda entera, una solución de continuidad es la muerte, y la muerte de las autonomías es siempre un suicidio. El suicidio de Cataluña se consume renunciando a su pasado.*»¹ Amb aquests mots inflats Joan Mañé i Flaquer defensava el 15 de setembre de 1861, des de les planes del *Diario de Barcelona*, la necessitat de conservar el monestir de Ripoll, aleshores ja en un estat avançat de ruïnes. L'opinió de Mañé i Flaquer no era pas ni aïllada ni única, de manera que recollia ben segur un cert estat d'opinió prou estès en determinats ambients intel·lectuals d'orientació romàntica. Un estat d'opinió (diguem-ne de signe pro conservacionista) que ja es començà a manifestar en els mateixos moments en què es produí la crema de convents a l'estiu de 1835 o quan els decrets d'exclaustració i desamortització inauguraven una etapa d'incertesa de cara al futur de determinats testimonis de l'art medieval. En aquest sentit, Josep Fontana ja advertí el 1985 entorn de la necessitat de revisar el tòpic «de la destrucció de les riqueses històriques del convents per obra de la desamortització»; un lloc comú molt difós, entre d'altres, a través de les obres magnes (tan ben documentades com esbiaixades en la seva interpretació) de Gaietà Barraquer —*Las casas de religiosos en Cataluña* (1906) i *Los*

¹ Citat per Isabel ORDIERES, *Historia de la restauración monumental en España (1835-1936)*, Madrid, Ministerio de Cultura, 1995, pàg. 133.

religiosos en Catalunya (1915-1917)—²; una revisió historiogràfica que, en realitat, ja ha començat a avançar en profunditat de la mà de les investigacions recents de Josefina Bello,³ Isabel Ordieres, Margarita Díaz-Andreu,⁴ Ignacio González Varas⁵ i Joan Ganau,⁶ en la mesura que mostren com, d'una manera paral·lela a les lleis d'exclaustració i desamortització, els governs liberals van prendre mesures (a través de les acadèmies de Belles Arts i de les comissions de Monuments Històrics i Artístics creades el 1844) dirigides a conservar el patrimoni artístic, documental i bibliogràfic mitjançant la formació dels primers museus i biblioteques públics d'àmbit provincial. Certament, els resultats d'aquesta primerenca política de signe conservacionista no foren pas gaire brillants, conseqüència de tota una sèrie de circumstàncies. En primer lloc, cal assenyalar les desavinences existents entre el ministeri de la Governació (del qual depenien les comissions de monuments) i el d'Hisenda, que a voltes es

² Josep FONTANA, «La desamortización de Mendizábal y sus antecedentes», dins Àngel GARCÍA SANZ i Ramon GARRABOU, *Historia agraria de la España contemporánea. I Cambio social y nuevas formas de propiedad (1800-1850)*, Barcelona, Crítica, 1985, pàg. 229 (nota 24). Per a la contextualització de l'obra de Gaietà Barraquer, vegeu Joaquim M. PUIGVERT, «Historiografia eclesiàstica i catalanisme a la Catalunya de la Restauració», *El Contemporani*, 5, 1995, pàg. 30-37.

³ Josefina BELLO, *Frailes, intendentes y políticos. Los bienes nacionales, 1835-1850*, Madrid, Taurus, 1997.

⁴ Isabel ORDIERES, *Historia de la restauración monumental...*; Margarita DÍAZ-ANDREU, «Archaeology and nationalism in Spain», dins Philip L. KOHL i Clare FAWCETT (ed.), *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*, Cambridge, University Press, 1995, pàg. 39-54; Gloria MORA i Margarita DÍAZ-ANDREU (ed.), *La cristalización del pasado: génesis y desarrollo del marco institucional de la Arqueología en España*, Málaga, Universidad de Málaga-CSIC-Ministerio de Educación y Ciencia, 1997.

⁵ Ignacio GONZÁLEZ-VARAS, *Restauración monumental en España durante el siglo XIX*, Valladolid, Ámbito Ediciones, 1996, i «La administración del Estado y la Restauración de Monumentos en el siglo XIX», dins *La Catedral de León. El sueño de la razón*, Lleó, Caja España, 2001, pàg. 74-79.

⁶ Joan GANAU, *Els inicis del pensament conservacionista en l'urbanisme català (1844-1931)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, i *La protección de los monumentos arquitectónicos en España y Catalunya, 1844-1936: legislación, organización, inventario*, Lleida, Universitat de Lleida, 1999.

resistia a cedir l'administració i paraitzar les vendes dels edificis desamortitzats amb interès històric i artístic, tal com denuncià la Comissió de Monuments de Barcelona el 1845 en vista de la venda anunciada (i, finalment, aturada) del claustre romànic del monestir benedictí de Sant Cugat: «*nada favorable hay que esperar [deien els membres de l'esmentada comissió] de parte de los Intendentes, Oficinas de Amortización, y Arquitectos de Hacienda Pública en cuanto a la conservación de edificios y monumentos que puedan enajenarse, aunque fuese el mismo monasterio del Escorial [...]. Si el Ministro de Gobernación no se pone de acuerdo con el de Hacienda para que se mande a los intendentes y Oficinas de Amortización que suspendan las ventas de monumentos y edificios públicos hasta haber oído el informe de la Comisión, todo será trabajo perdido, las comisiones se aburrirán y no harán nada, todo se venderá y destruirá, y España, presentará el espectáculo ridículo y bochornoso de dos ministerios o gobiernos, uno de los cuales muestra y proclama el mayor afán por la conservación de monumentos y el otro se da la mayor prisa en vender hasta la última pieza de ellos*». ⁷ En segon lloc, com era pràctica habitual en molts rams de l'administració pública de l'època, la legislació que maldava per la conservació dels monuments no anava acompanyada de suficients assignacions pressupostàries per posar-la a la pràctica; i, en tercer lloc, la timidesa en els resultats d'aquesta política conservacionista també es deu al caràcter amateur i honorífic (que no professional) dels membres de les comissions provincials de monuments que desenvolupaven la seva tasca de franc a tall (diguem-ne) de meritori treball «patriòtic». ⁸ En qualsevol cas, però, és innegable que es començaren a donar certes pautes i directrius a seguir i que es començà a generalitzar el «culte modern als monuments», per dir-ho a la manera d'Alois Riegl, l'historiador de l'art austríac que reflexionà i teoritzà el 1903 sobre la noció de «monument històric» i els seus múltiples valors i significats. ⁹ A l'existència d'una determinada

⁷ Cf. *Frailes, intendentes...*, pàg. 270-271.

⁸ *Frailes, intendentes...*, pàg. 275, 331 i 334; Pere HEREU, «L'arquitectura retroba l'edat mitjana», dins Francesc FONTBONA i Manuel JORBA (ed.), *El Romanticisme a Catalunya, 1820-1874*, Barcelona, Pòrtic, 1999, pàg. 64-70.

⁹ Vegeu Alois RIEGL, *El culto moderno a los monumentos. Caracteres y origen*. Madrid, Visor, 1987 (1a ed. austríaca, 1903).

política de signe conservacionista que sorgeix al bell mig del procés revolucionari liberal dels anys trenta del segle XIX hi contribuí, sens dubte, el moviment cultural romàntic que havia fet forat en determinats cercles. No endebades, recordem-ho, representants conspicus del romanticisme català com ara Pau Piferrer, Joan Cortada, Salvador Muns, Pròsper i Antoni de Bofarull foren els primers membres de la Comissió de Monuments de Barcelona creada el 1844.¹⁰ En aquest sentit, els *Recuerdos y bellezas de España* de Pau Piferrer i Francesc Xavier Parcerisa que es començaren a publicar el 1839 contribuïren no pas poc a difondre i divulgar (a través d'una prosa inflada i de sengles gravats litografiats) l'interès en els monuments històrics, les ruïnes i determinats paisatges, en uns moments —en paraules de Piferrer— que «unos caen desplomados por la mano de los siglos; otros desaparecen arrebatados por el huracán de las revoluciones; quizá tambien la mano del hombre o la mas tardía y compasiva del tiempo van descargando sus golpes sobre los que nos quedan... hagamos, pues, que todos los conozcan...».¹¹ El monestir de Ripoll ocupà un lloc rellevant en el segon volum dels *Recuerdos* (i potser per això Ripoll esdevingué una

¹⁰ *Historia de la restauración...*, pàg. 375; Emilio GRAHIT, *Comisión de Monumentos Históricos y artísticos de la provincia de Barcelona. Memoria de la labor realizada por el secretario de la Corporación*, Barcelona, 1947; Ramon CARNICER, *Vida y obra de Pablo Piferrer*, Madrid, CSIC, 1963. Albert GHANIME, *Joan Cortada: Catalunya i els catalans al segle XIX*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995. Un altre exemple de l'interès per l'arqueologia, les ruïnes i els monuments històrics és el que ofereix Manuel Milà i Fontanals (cf. Manuel JORBA, *Manuel Milà i Fontanals en la seva època. Trajectòria ideològica i professional*, Barcelona, Curial, 1984, pàg. 181-185).

¹¹ P. PIFERRER i F. J. PARCERISA, *Recuerdos y bellezas de España, obra destinada para dar a conocer sus monumentos, antigüedades, paisajes, etc. en láminas dibujadas del natural y litografiadas. Principado de Cataluña*, Barcelona, Imprenta de Joaquín Verdaguer, 1839, vol. I, pàg. 7. Per contextualitzar l'obra de Piferrer dins la historiografia i l'arqueologia romàntica, vegeu Ramon GRAU i Marina LÓPEZ, «Les columnes romanes de Barcelona», *L'Avenç*, 87, 1985, pàg. 78-84, i «Pau Piferrer i Victor Hugo: la llum no venia d'Alemanya», *L'Avenç*, 89, 1986, pàg. 70-73; Ramon GRAU, «La historiografia: a la recerca de l'emoció patriòtica», dins F. FONTBONA i M. JORBA, *El Romanticisme a Catalunya*, pàg. 47-51; i Josep M. FRADERA, *Cultura nacional en una societat dividida. Patriotisme i cultura a Catalunya (1838-1868)*, Barcelona, Curial, 1992, pàg. 42-54.

de les viles que nodrí de més subscriptors l'obra de Piferrer); Piferrer valorà especialment les parts romàniques de la portalada i del claustre («*esta es sin duda la parte del monasterio que presenta más unidad, belleza y armonía*») i no tant el temple, pel fet de considerar que trencava la unitat d'estil («*envuelto ya en gran parte entre sus propias ruinas. Al entrar en él, desaparece a los ojos del viajero la homogeneidad; veánse allí en mezcla confusa todas las formas y todos los estilos*»).¹²

A més de l'obra de Piferrer, el monestir de Ripoll havia d'ocupar un lloc destacat en la literatura excursionista que va contribuir decididament a amplificar l'interès per la seva conservació. Així, per exemple, i sense ànim de ser exhaustius, Narcís Heras de Puig, en el seu llibret *Excursión a la Montaña de la provincia de Gerona verificada en el mes de Julio de 1846*, posà de manifest, tot lamentant-se'n, el seu estat ruïnós, i demanà a la Comissió de Monuments de Girona que prengué mesures cautelars especialment en el claustre;¹³ i, uns anys després, les *Memorias de l'Associació Catalanista d'Excursions Científicas* (1876-1877), també es feren ressò de l'estat de les ruïnes de Ripoll d'una manera prou gràfica: «*si per nostra vergonya [deia Ramon Arabia] ha sigut profanada y jau avuy bárbarament destruhida, alsant contra nosaltres terrible acusació, saludemla tots, companys, ab humil y profundíssim respecte y jurem solemnemnt trevallar pera sa restauració y extendrer per tot Catalunya l'amor a nostres monuments y a nostres grandesas, que fassi impossibles d'aquí endavant semblants delictes de lesa patria*»; testimonis com aquest evidencien claríssimament com l'excursionisme participà d'una manera

¹² *Recuerdos y bellezas de España...*, 1843, vol. II, pàg. 273 i 275. Els subscriptors que els *Recuerdos...* de Piferrer tindria a Ripoll foren: Miquel Alibés (prevere); Eudald Miralpeix, Lluís Garcia, Francisco de Asís Alibés i Eudald Ragner (pàg. 350).

¹³ Narciso HERAS DE PUIG, *Excursión a la montaña de la provincia de Gerona verificada en el mes de julio de 1846*, Girona, Imp. y Libreria de Joaquín Grasses, 1847. Actualment Josep Clara està enllestint una reedició comentada d'aquest llibre. La descripció que féu Heras de Puig del monestir de Ripoll és pràcticament la mateixa que es dóna en el volum XII del *Diccionario* de Madoz publicat el 1849, la qual cosa fa pensar que Heras de Puig fou el corresponsal de Madoz a Girona (cf. *Artículos sobre el Principat de Catalunya, Andorra i zona de parla catalana del regne d'Aragó al 'Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar de Pascual Madoz'*, Barcelona, Curial, 1985, vol. II, pàg. 267-268).

activa en les campanyes a favor de la restauració del monestir de Ripoll, com també ho farien, remarcuem-ho, altres instàncies ciutadanes com és el cas de l'Ateneu Català de Barcelona.¹⁴

Els projectes de restauració

Paral·lelament a l'avenç de l'estat ruïnós del monestir s'esdevingueren al llarg dels anys cinquanta i seixanta del segle XIX les primeres i tímides intervencions i projectes restauradors sota la tutela de la Comissió de Monuments de Girona i l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona. En aquesta etapa fou decisiu el paper del metge Eudald Ragner (delegat de la Comissió de Monuments a Ripoll) i de Josep M. Pellicer.¹⁵ Els anys seixanta es generà un cert debat teòric de com portar a terme la restauració: l'arquitecte Elies Rogent, d'una banda, elaborà un primer projecte el 1865 a petició de l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona que ja preveia la reconstrucció global de l'església; de l'altra, la Comissió de Monuments de Girona (després de disputar a l'Acadèmia la prerrogativa d'actuar a Ripoll), especialment durant el Sexenni Democràtic (1868-

¹⁴ Ramon ARABIA, «Excursió a La Garriga, Ripoll, Núria y Sant Joan de las Abadessas», *Memorias de la Associació Catalanista d'Excursions Científicas*, vol. I, 1876-1877, pàg. 64. Altres referències a Ripoll en el mateix volum a les pàg. 65-71, 235-240 i 248. Jordi CASASSAS ha destacat com a l'Ateneu Català, el 1861, «es confeccionarien memoràndums recomanant la reconstrucció de la façana de la Catedral de Barcelona, la del monestir de Ripoll...» (cf. *Entre Escil·la i Caribdis. El catalanisme i la Catalunya conservadora de la segona meitat del segle XIX*, Barcelona, Edicions de la Magrana, 1990, pàg. 61-62).

¹⁵ Per a la descripció i l'anàlisi del procés de restauració de Ripoll abans de 1885 vegeu Xavier BARRAL, «La restauració de l'església de Ripoll», dins *Catalunya romànica, X (El Ripollès)*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1987, pàg. 265-274; Xavier BARRAL, *L'Arqueologia a Catalunya*, Barcelona, Edicions Destino, 1989, pàg. 32-41; per a l'etapa de restauració sota la iniciativa del bisbe Morgades resulta imprescindible Jordi FIGUEROLA, *El Bisbe Morgades i la formació de l'Església Catalana Contemporània*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, pàg. 399-463. Pel que fa a la intervenció de la Comissió de Monuments de Girona, a més de diversos articles publicats a la *Revista de Girona*, encara resulta útil la consulta de Joaquim PLA CARGOL, «Comisión Provincial de Monumentos de Gerona. Un siglo de actuación (memoria)», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, vol. III, 1948, pàg. 145-192, i vol. IV, 1949, pàg. 194-249.

1874), sembla que es decantava més per l'opció de mantenir l'església com a ruïna: «*en el seno mismo de la Comisión [constatava críticament Josep M. Pellicer] había cundido el parecer de conservar la parte monumental en estado de ruina, haciéndose las reparaciones convenientes como si de un monumento griego ó romano se tratase, no de un templo nacional en cuya consagración estaba interesada Cataluña*». ¹⁶ Amb aquest objectiu i horitzó (el de fer del monestir de Ripoll una *ruïna visitable*) Martí Sureda (l'arquitecte de la Comissió de Monuments de Girona) elaborà els seus projectes, estudiats recentment per Conxa Peig. ¹⁷ Però, quan finalment l'Estat cedí el 1885 al bisbat de Vic el que quedava del vell monestir, no és casualitat que s'abandonessin els projectes de mantenir Ripoll com a ruïna en la mesura que no garantien l'objectiu principal del bisbe Morgades: retornar el culte a l'església del monestir. I és per això que Morgades demanà els serveis a Elies Rogent, el qual n'elaborà un nou projecte que s'havia d'adequar als objectius episcopals.

La intervenció d'Elies Rogent es dirigí a reconstruir la totalitat del temple: en deduí, a través d'analogies i una metodologia positivista, un suposat estat primigeni, que situà en el segle XI. Les seves fonts artístiques d'inspiració serien, com explicà ell mateix, els principals temples romànics catalans (que coneixia i havia visitat arran de les excursions organitzades per l'Associació d'Arquitectes de Catalunya); l'obra de José Caveda *Ensayo histórico sobre los diversos géneros de Arquitectura empleados en España desde la dominación romana hasta nuestros días* (1848), text de referència per als arquitectes que, com Elies Rogent, es formaren a la flamant Escuela

¹⁶ José María PELLICER, *Santa Maria del Monasterio de Ripoll. Nobilísimo origen y gloriosos recuerdos de este célebre senatuario, hasta el milenario de su primera dedicación. Reseña histórica*, Mataró, Establecimiento Tipográfico de Feliciano Horta, 1888, pàg. 290. Sobre aquest projecte de mantenir el monestir com a ruïna vegeu els encertats comentaris de Xavier BARRAL, «Un intent fallit per fer del Monestir una 'ruïna arqueològica romàntica (1874-1877)»», *Espacio, tiempo y forma. Revista de la Facultad de Geografía e Historia-Uned*, Sèrie II, vol. I (1988), pàg. 395-401.

¹⁷ Vegeu Conxa PEIG, «Intervenciones arquitectónicas en Santa Maria de Ripoll (1846-1893)», dins *Monestirs. XXIII Curset sobre la intervenció en el Patrimoni arquitectònic. Del 14 al 17 de desembre de 2000*, Barcelona, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 2000 (exemplar mecanografiat). Agraïxo a l'amic Jordi Cortès que me n'hagi possibilitat la consulta.

Especial de Arquitectura de Madrid; i l'obra i la trajectòria de tota una sèrie d'arquitectes que començaven a intervenir en els monuments, entre els quals destacà el francès Viollet-le-Duc (1814-1879).¹⁸ D'aquest darrer, Rogent n'adoptà el criteri de restauració estilística i la tendència a prioritzar la unitat d'estil (el romànic), sense considerar-hi l'evolució estilística (gòtica, barroca, neoclàssica, etc.) que havia experimentat el monument al llarg de la història; la restauració era entesa per Rogent no com l'acció de conservar, refer i reparar sinó com l'acció dirigida a restituir, manllevant mots al mateix Viollet-le-Duc, les parts desaparegudes a un estat complet o ideal «que pot no haver existit mai».¹⁹ El resultat seria un temple que té a veure més amb el neoromànic i els *revivals* arquitectònics vuitcentistes (tendència en què no endebades el mateix Rogent excel·lí, com es comprova en l'edifici que projectà per a la Universitat de Barcelona al bell mig de l'Eixample) que no pas amb l'església del vell cenobi medieval.²⁰

¹⁸ Vegeu Elias ROSENT, *Santa Maria de Ripoll. Informe sobre las obras realizadas en la Basílica y las fuentes de la restauración*, Barcelona, Imprenta de la viuda e hijos de J. Subirana, 1887, especialment pàg. 22-45. Sobre l'arquitecte Rogent, vegeu DIVERSOS AUTORS, *Elies Rogent i la Universitat de Barcelona*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1988; Pere HEREU, *Vers una arquitectura nacional*, Barcelona, Universitat Politècnica de Catalunya, 1987. Sobre les excursions d'estudi de l'Associació d'Arquitectes, vegeu Joan GANAU, *Els inicis del pensament conservacionista...*, pàg. 94-97; sobre l'etapa de formació de Rogent a Madrid, vegeu José Manuel PRIETO, «La Escuela de Arquitectura y la Enseñanza de la Restauración Monumental», dins *La Catedral de León...*, pàg. 80-99.

¹⁹ Els mots procedeixen de la definició que Viollet-le-Duc realitzà del terme *restauració* en el seu *Dictionnaire raisonné de l'Architecture française du XIe au XVIIe siècle* (París, 1854-1868) citat per Mª José MARTÍNEZ JUSTICIA, *Historia y teoría de la conservación y restauración artística*, Madrid, Tecnos, 2000, pàg. 246. Sobre Viollet-le-Duc hi ha una àmplia bibliografia impossible de presentar en la seva totalitat. A tall d'exemple, vegeu Bruno FOUCART, «Viollet-le-Duc et la restauration», dins Pierre NORA (dir.), *Les lieux de mémoire. II La nation*, París, Gallimard, 1986, pàg. 613-649; Josep BALLART, *El patrimonio histórico y arqueológico: valor y uso*, Barcelona, Ariel, 1997, pàg. 182; Françoise BERCÉ, *Des monuments historiques au patrimoine du XVIIIe siècle à nos jours*, París, Flammarion, 2000; Ignacio GONZÁLEZ-VARAS, *Conservaciones de bienes culturales. Teoría, historia, principios y normas*, Madrid, Cátedra, 2000, pàg. 34 i seg.

²⁰ Vegeu els ja clàssics estudis de Kenneth KLARK, *The Gothic Revival. An essay in the History of taste*, Londres, John Murray, 1962 (1a ed. 1928); i G. C. ARGAN, *El pasado en el presente. El revival en las artes plásticas, la arquitectura, el cine y el*

La intervenció de Rogent acomplia, però, amb escreix, les expectatives del bisbe Morgades, els objectius principals del qual eren (recordem-ho) restablir el culte a l'església de l'antic monestir, reconvertida ja en església parroquial (reconversió que era, al seu torn, una vella aspiració del municipi de la vila de Ripoll ja manifestada el 1842), i presentar l'empresa, al seu torn, com a testimoni fefaent de recristianització de la societat catalana i de superació del període convuls de la Revolució Liberal i del Sexenni Democràtic. La restauració del monestir, així mateix, es convertí en catalitzador al servei d'un catalanisme conservador i historicista, per al qual Ripoll remetia a un passat medieval i comtal gloriós, talment com si es tractés de «la Covadonga catalana».²¹

Les veus crítiques dels modernistes

La recepció de la restauració de Ripoll, tanmateix, no fou, dins la societat catalana de la fi de segle, sempre entusiasta i sense clivelles. En efecte, des de les pàgines de *L'Avenç* (el màxim portaveu del primer

teatro, Barcelona, Gustavo Gili, 1977 (1a ed. italiana, 1974); Rosssana BOSSAGLIA i Valeri TERRAROLI, *Il neogotico nel XIX e XX secolo*, Milà, Mazzotta, 1989, 2 vol. Per a Catalunya, vegeu Rosa ALCOY, «La arquitectura religiosa de Joan Martorell y el eclecticismo fin de siglo», *D'art*, 10 (1984), pàg. 221-239; Mireia FREIXA, «Els debats entorn dels estils medievals», dins Joan REQUESENS (ed.), *Romanticisme, cultura i religió a Catalunya*, Barcelona, Editorial Cruïlla, 1997, pàg. 97-108; Pere HEREU, «L'arquitectura retroba l'edat mitjana».

²¹ Sobre el projecte de convertir l'església del monestir en parroquial el 1842, vegeu Jordi MASCARELLA, «Els darrers temps del monestir de Ripoll», *Annals 1992-1993. Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, 1994, pàg. 217. Sobre les diverses estratègies recatolitzadores (i el seu significat) endegades per l'Església catalana de la segona meitat del segle XIX, entre les quals destacaria la construcció de noves esglésies parroquials, vegeu Joaquim M. PUIGVERT, *Església, territori i sociabilitat (segles XVII-XIX)*, Vic, Eumo Editorial, 2001, pàg. 195-232. La imatge del monestir de Ripoll com a «Covadonga catalana» la utilitzà el mateix Elies ROGENT, «*si es digno y patriótico que los leoneses y castellanos enaltezcan el santuario de Covadonga, y los aragoneses el de San Juan de la Peña, como puntos de partida de sus primitivas nacionalidades, lógico es que los catalanes veamos en santa María de Ripoll una de las fuentes más puras de la monarquía española*» (cf. *Informe sobre las obras...*, pàg. 43). Respecte a com la restauració de Ripoll es posà al servei del catalanisme conservador, són imprescindibles les planes d'*El Bisbe Morgades...*, pàg. 399-463.

modernisme) es manifestaren veus crítiques sobre com s'havia portat a terme la restauració inaugurada solemnement el 1893. I no pas perquè el tema no els interessés, ja que, *de facto*, n'havien donat detallades notícies de tot el procés.²² Els tres articles de *L'Avenç* que posen de manifest que els modernistes (que representaven el catalanisme laic i progressista) defensaven una altra manera d'intervenir en els monuments històrics són els de Valentí Almirall («Quatre paraulas sobre monuments, objectes y recorts d'èpocas passadas», 1884); una petita nota no signada que dóna notícia de l'estat de conservació del monestir de Sant Cugat del Vallès (1890), i, finalment, un article de Jaume Massó i Torrents («El monastir de Ripoll. Elegia», 1893).

L'article de Valentí Almirall, tot i no referir-se en concret a Ripoll, és tot un manifest crític amb l'objectiu d'«establir un criteri racional sobre la conducta que ha de seguirse ab las cosas d'èpocas passadas, criteri que'ns salvi aixis del ignorant esperit de destrucció com de la raquítica mania conservadora».²³ Almirall, més partidari de la conservació que no pas de la restauració, defensava que quan un monument havia deixat de ser útil, era suficient mantenir-ne les ruïnes: «*las ruinas son lo més prehuat adorno de las voras del Rhin, que es lo riu de la culta Alemania. Ruina hi ha á Inglaterra, Franssa, etc, y sens parlar de Grècia, que és tota ella una ruina...*»;²⁴ també, a diferència de Rogent i Viollet-le-Duc, era del parer que no calia mantenir la unitat d'estil: «*quan lo monument és realment de primera magnitud y de interés humà casi preferiria que cada generació o almenys cada època*

²² Es poden trobar, per exemple, diverses referències al monestir de Ripoll i a la seva restauració a *L'Avens*, any I, 3, 1881, pàg.11; any I (segona època), 2, 1889, pàg. 32; any II (segona època), 1, 1890, pàg. 24; any II (segona època), 6, 1890, pàg. 152.

²³ Valentí ALMIRALL, «Quatre paraulas sobre monuments, objectes y recorts d'èpocas passadas», *L'Avens. Literari. Artístich, Científich*, 34 (1884), pàg. 409. Els articles d'Almirall i el de Massó i Torrents ja van ser comentats el 1995 en el meu article «Historiografia eclesiàstica i catalanisme a la Catalunya de la Restauració...»; aleshores desconeixia que uns anys abans ja van ser analitzats per Frederic VILÀ, «La instrumentalització del monument medieval a la Catalunya vuitcentista», *D'art*, 11 (1985), pàg. 217-229, i «La restauració de Ripoll, un intent de redreçar la història», *D'art*, 13 (1987), pàg. 213-223. Actualment, però, per analitzar aquests articles es fa imprescindible la lectura de Joan GANAU, *Els inicis del pensament conservacionista...*, pàg. 118-132.

²⁴ *Els inicis del pensament conservacionista...*, pàg. 410.

*imprimis lo seu istil arquitectònic y son gust a la part que executés [...]. Per regla general, tots los edificis monumentals en que diverses épocas han estampat lo seu gust, si no's presentan ab aquella unitat que encanta a la gent de escola, tenen en cambi cert sagell de grandesa que impressiona profundament»;*²⁵ defensor de la «poesia particular» de les ruïnes, Almirall es lamentava que la societat catalana mostrés més interès en els monuments religiosos que no pas en els civils: «los monestirs y convents no tenen ja ni poden tenir cap utilitat actual, y per tant no ha de pensarse en restauracions ni reconstruccions. Tot lo que deu ferse es conservar las ruinas, depositant en los musseos tot lo que mereixi ser més cuidadosament guardat.»²⁶

Respecte a la petita nota que es feia ressò del mal estat de conservació del monestir de Sant Cugat del Vallès, després de constatar des de *L'Avenç* que el tema s'havia plantejat a la premsa barcelonina d'una manera prou significativa, s'afirmava, tanmateix, «que sentiriam que la cosa prengués increment y que servís de basa pera que'l bisbat o qui fos, un dia pretengués fer una restauració en lloch de la conservació, que en aquest cas perdria'l monument de segur son segell artístich y'l claustre la poesia que actualment posseheix.»²⁷

Al seu torn Jaume Massó i Torrents, el 1893, tot just inaugurada la restauració del monestir de Ripoll, es mostrà des de les pàgines de *L'Avenç*, amb algunes dosis de provocació i iconoclàstia, obertament crític respecte a la intervenció: «Oh! els miquelets l'havien deixat ermós, el monastir, després de llur obra devastadora! [afirmava]. L'humanitat és aixís: un temps destrueix l'obra d'un altre, i totes les revolucions, tant si edifiquen com si demoleixen, sempre són saludables, sempre deixen bon llevat; perquè hi hagi gra cal la sega [...]. La crema dels convents anant a suprimir els frares, ¿representa més qu'una plana dintre l'istoria de l'estranya justícia humana? [...]. L'obra dels frares ja no era bona: ¿era un sacrilegi destruir-la? I ¿no és bo conservar les ruïnes que l'ome ha fet? Com obra d'un temps passat, ¿no és també un sacrilegi profanar les ruïnes?»²⁸

²⁵ *Els inicis del pensament conservacionista...*, pàg. 411-412.

²⁶ *Els inicis del pensament conservacionista...*, pàg. 414.

²⁷ *L'Avens*, segona època, any II, 6 (1890), pàg. 152. Possiblement l'autor de la nota sigui Jaume Massó i Torrents.

²⁸ Jaume MASSÓ I TORRENTS, «El monastir de Ripoll. Elegia», *L'Avenç. Literari. Artístic. Científic*, segona època, any V, 13-14 (1893), pàg. 195.

En qualsevol cas, en vista d'aquestes crítiques gràfiques i contundents ens hem de formular pel cap baix un parell de preguntes, a saber: s'ha de considerar com una evidència de la penetració a la Catalunya de la fi de segle del pensament conservacionista anglès (especialment representat per Ruskin i William Morris), que considerava la restauració, contra els criteris de Viollet-le-Duc, com «la destrucció més completa que pugui sofrir un edifici», defensant el manteniment i consolidació de les ruïnes i considerant la pàtina del temps i l'antiguitat com a font de bellesa?²⁹ O són només fruit d'una resposta ideològica i abrandada per part dels sectors laics del catalanisme atès el fort protagonisme ascendent i el lideratge que l'Església estava assumint en els entorns del catalanisme conservador? Possiblement s'han de considerar les dues possibilitats com a complementàries. D'una banda, els posicionaments i les argumentacions de Valentí Almirall i Massó i Torrents, com també els comentaris que féu Santiago Rusiñol després de contemplar el monestir de Ripoll en plena restauració,³⁰ tenen claríssimes ressonàncies ruskinianes si bé, com ha

²⁹ La citació textual de Ruskin procedeix del seu llibre *The Seven Lamps* (1848), citat i comentat per J. R. MONEO i I. DE SOLÀ-MORALES, *Apuntes sobre Pugin, Ruskin y Viollet le Duc*, Barcelona, ETSAB, 1975, pàg. 43. Sobre els plantejaments de Ruskin vegeu els amplis comentaris dins *Historia de la restauración...; i Restauración monumental en España...* Sobre William Morris, Ruskin i el romanticisme anglès vegeu, també, E. P. THOMPSON, *William Morris. De romántico a revolucionario*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1988 (1a ed. anglesa, 1955); i David LOWENTAL, *El pasado es un país extraño*, Madrid. Akal, 1998 (1a ed. anglesa, 1985), d'una manera especial pàg. 91, 155, 158, 212, 236, 238, 246-248, 358, 372, 399, 437, 501 i 553.

³⁰ «[...] y por fin a Ripoll después de largas horas de marcha, parando nuestro carro a la puerta del monasterio. Entramos en él para admirar otra vez aquella obra selecta de arquitectura religiosa. El admirable claustro, el pórtico, los corredores y la iglesia estaban llenos de piedras labradas para la restauración que con tanto celo y sacrificios se está llevando a cabo. El color y la pátina de la venerable casa se resienten de esta operación y sufrida en edad tan avanzada [...]. No pretendemos desvirtuar ni un ápice la buena dirección de la nueva obra ni escatimar los elogios que se merece el hecho de levantar otra vez aquel templo hermoso que cayó; pero sin embargo en la pulcritud de las líneas tiradas a cordel, en los secos bordes de los capiteles acabados de labrar y en la monótona tinta general, echa de menos el ánimo aquel añejo sabor de la antigüedad, aquel

indicat Joan Ganau, la recepció del neoromanticisme anglès a Catalunya va ser, tanmateix, força lleu i tardana: ho indiquen l'escassetesa de traduccions o recensions de llurs obres i, a més, el fet que la Biblioteca Arús i l'Ateneu Barcelonès no disposaven els anys 1891-1893 ni d'«un sol volum de l'obra de J. Ruskin o W. Morris».³¹ I, de l'altra, és evident que no es tractava només d'un debat intel·lectual i estètic (d'altra banda, amb grans similituds al que es produïa en altres països europeus), sinó també polític i ideològic, ja que els modernistes de *L'Avenç* denunciaven l'excessiva influència i el pes que el clericalisme anava adquirint respecte del catalanisme: «*La vila de Ripoll s'ha vist formiguejant de gent [constatava Massó i Torrents], les cases plenes, gernació per carrers i places. Se celebrava una altra consagració del seu antig monastir, i per donar més relleu a la religiosa festa s'avien aplegat gaire bé tots els bisbes de Catalunya [...]; a remolc de llurs capes llampants, els catalanistes més parladors, relegats a segona fila, callaven respectuosament, i sols aixecaven la veu fòra de llog i per proposar dur a la pedra la paraula del grand prelat. Mentrestant els bisbes ho illuminaven tot am la resplendor de les mitres*».³² En les crítiques dels modernistes, doncs, s'hi combinaven arguments de naturalesa prou diferent.

A tall de cloenda

Al llarg d'aquestes ratlles hem pogut veure com el projecte restaurador que Elies Rogent elaborà per a la restauració del monestir de Ripoll no fou pas l'únic existent. Hi hagué altres alternatives que no triomfaren i, potser per això (juntament amb el fet que les recreacions monumentals resulten populars i agraden al gran públic), durant llarg temps

sublime desorden de las plantas en las ruinas invadiendo su clásica soledad [...]». Santiago RUSIÑOL, «Por Cataluña. Desde mi carro», 28/VII/1889.

³¹ Vegeu *El pensament conservacionista...*, pàg. 164. Joan Ganau assenyala com l'any 1900 marca una fita en la difusió de l'obra de Ruskin a Catalunya. Amb motiu de la seva mort, es produí un redescobriment de la figura de l'autor de *The stones of Venice* (pàg. 165); un redescobriment que es traduí, especialment, en la traducció de diversos fragments de la seva obra, a càrrec de Cebrià de Montoliu, publicada a l'editorial *L'Avenç* el 1901.

³² Jaume MASSÓ I TORRENTS, «El monastir de Ripoll. Elegia», pàg. 193.

han restat silenciades i oblidades;³³ aquestes alternatives posen en evidència que en determinats nuclis culturals de la Catalunya de la fi de segle es qüestionava l'estil violetià d'actuació en els monuments històrics des de paràmetres pròxims al neoromanticisme anglès de Ruskin. Amb tot, el debat no fou únicament intel·lectual, sinó també polític, ja que als qui defensaven que el monestir es consolidés com a ruïna els preocupava el protagonisme i el lideratge que l'Església catòlica assolí en la fase final de la restauració (1885-1893), que era, al seu torn, un testimoni més de l'ascendència que anava adquirint el catolicisme en amplis sectors del catalanisme conservador. Que el bisbe Morgades s'estimés més les solucions violetianes és degut al fet que aquestes garantissin de recuperar la basílica del vell monestir per al culte. En el cas de Ripoll, doncs, es confirmaria el diagnòstic d'Ignacio González-Varas quan afirma que, a grans trets, als religiosos els era més o menys indiferent el tractament que es donés als monuments religiosos en la mesura que es preocupaven fonamentalment pel seu «ús cultural»;³⁴ la restauració de Ripoll era, en definitiva, una peça més de tot un programa (coherent i ben elaborat, i de fàcil recepció per al catalanisme conservador) «recatolitzador» i de «regeneracionisme» cristià que utilitzava l'art i la història com a mitjà «modern» i cultivat de propaganda, a través de les restauracions, sí, però també dels museus eclesiàstics o les catedres d'arqueologia i d'història en els seminaris destinades a fomentar el conreu de la història entre els joves seminaristes.³⁵ En realitat, l'etapa final de la restauració del monestir de

³³ En aquest sentit resulten molt pertinents les reflexions de LOWENTAL, *El pasado es un país...*, pàg. 463-486.

³⁴ *Restauración monumental en España...*, pàg. 67.

³⁵ He descrit i analitzat aquest programa a Joaquim M. PUIGVERT, «Historiografia eclesiàstica i catalanisme...», i «Historiografia eclesiàstica a la Catalunya noucentista», dins Joaquim ALBAREDA et al., *Fortià Solà. Estudis*, Torelló, Associació d'Estudis Torellonencs, s. a.; vegeu, també, *El bisbe Morgades...*, pàg. 305 i seg.; Joan MOLINA, «Una nova reflexió sobre la investigació i protecció de la pintura gòtica catalana a inicis del s. XX», dins M. C. MAS i E. A. SOLER (ed.), *Recull Joan Antònio i Guàrdias (1890-1967)*, Tarragona, Estació de Recerca Bibliogràfica i Documental Margalló del Balcó, 1990, pàg. 71-98; J. J. LAHUERTA, «La reforma de la catedral de Palma i la restauració política de l'església a Catalunya i Mallorca», *Recerques*, 25 (1992), pàg.7-29; Joan BOSCH, «Els museus de l'Església. Els orígens (i un epíleg)», *Serra d'Or*, 436 (1996), pàg. 83-86.

Ripoll no fou pas la primera vegada en què determinats sectors de l'Església catalana (independentment de quina fos la seva estratègia davant de l'Estat liberal, intransigent o bé d'un tall més «possibilista») saberen alimentar una determinada memòria sobre la crema de convents de 1835 i reconduir la qüestió de com tractar els monuments històrics i el patrimoni històric religiós com un instrument més de propaganda a favor seu.³⁶

³⁶ Vegeu Santi VILA, *Sardà i Salvany: els anys de joventut i l'experiència del Sexenni (1841-1874). Formació i primeres passes com a propagandista catòlic*. Universitat de Girona, 1999, pàg. 290-296 [treball de doctorat]. L'autor fa referència i analitza, entre d'altres, els articles que Sardà i Salvany dedicà durant l'etapa del Sexenni als monestirs de Ripoll i Sant Cugat; vegeu, també, Antonio MOLINER, *Fèlix Sardà i Salvany y el integrismo en la Restauración*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 2000, pàg. 178-179.